

групі завдяки своїм досягненням та перемогам. Бажано, щоб їх спільні ігри та справи були спрямовані на виховання групового духу та єдності, адже це сприятиме переборюванню почуття самотності та непотрібності, яке підштовхує підлітків до безглузких та ризикованих вчинків.

Якщо надалі життя вихованців притулків не буде заповнене цікавими різноманітними справами, то цілком можливо, що прагнення до ризику, яке сформувалося обставинами перебування у середовищі «дітей вулиці», може з часом перерости в кримінальне поведіння.

Список літератури: 1. Павлик О. М. Прагнення до «гострих відчуттів» як один з мотивів протиправної поведінки неповнолітніх // Право і безпека. 2004. №3. 2. Саппа Н. Н. О социальной оценке экологического риска // Современное общество. 1994. №4. 3. Саппа М. М. Навмисний та професійний ризики в структурі добровільного ризику // Вісник Національного університету внутрішніх справ, 2005. Вип. 29. 4. Sjoberg L., Sjoberg B.-M. Knowledge and Risk Perception Among Nuclear Power Plant Employees // Risk Analysis. 1991. V.11. №4. 5. Соціальна робота: навчальний посібник. Х., 2006.

Надійшла до редакції 06.04.07

О. С. Проскуркова

ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ТРАДИЦІЙ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ХНУВС

Ефективний навчально-виховний процесу вищих навчальних закладах МВС України є важливою умовою здобуття майбутніми правоохоронцями необхідних професійних знань, умінь і навичок, формування та розвитку в них високих моральних та професійно необхідних психологічних якостей, що мають забезпечити їм високий ступінь підготовки до практичної діяльності. Особливу роль при цьому відіграють традиції навчально-виховного процесу, серед яких найбільш розповсюдженими є стройові огляди, заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності, а також проведення самопідготовки курсантів. Ці традиційні заходи є невід'ємною частиною виховання курсантів, мають значний вплив на формування їх особистості. Проте, до сьогодні, на жаль, ця проблема залишилася поза увагою дослідників.

У рамках дослідження системи традицій Харківського національного університету внутрішніх справ автор у складі наукового колективу науково-дослідної лабораторії соціальної та психологічної роботи в ОВС взяв участь у соціологічному опитуванні курсантів, які є безпосереднім об'єктом навчально-виховного процесу. Всього було опитано 1195 курсантів. Основною метою дослідження був аналіз функціональності традицій навчально-виховного процесу.

У соціології функціональність соціальних та культурних явищ розглядається в рамках макротеорій, а саме функціоналізму. Се-

ред основних представників даного напрямку можна виділити Е. Дюркгейма, Б. Малиновського, Р. Мертона, Т. Парсонса, А. Редкліфф-Брауна, У. Самнера, Г. Спенсера.

З позицій функціоналізму будь-яка соціальна система розглядається як система взаємопов'язаних елементів, які не можуть бути пояснені у відриві від цілого. Кожен елемент виконує певні функції та впливає на всі інші елементи системи, тому зміна одного елемента призводить до змін в інших елементах та всієї системи взагалі.

Таким чином, використання положень функціоналізму як методологічного фундаменту нашого дослідження є найбільш доцільним, бо дозволяє виявити функції, які традиції навчально-виховного процесу здійснюють як на індивідуальному рівні, так і на рівні всієї системи. Адже одна і та сама традиція може мати різні наслідки, функціональні та дисфункціональні, для курсантів, окремих структурних підрозділів, а також для всього університету.

У ході дослідження ми проаналізували точки зору курсантів щодо функцій, які виконують традиції навчально-виховного процесу Харківського національного університету внутрішніх справ. Розглянемо їх більш детально.

Проведення стройових оглядів має важливе значення для підтримки життєдіяльності всього університету. На рівні університету як соціальної системи ця традиція виконує важливу функцію комунікації та інтеграції між керівництвом та курсантами, впливає на підтримання рівноваги та порядку в системі. Проте, на рівні курсантів проведення стройових оглядів виконує дещо інші функції. Більшість респондентів вважають, що огляди перш за все сприяють виконанню контролюючої функції з боку керівництва курсу та факультету, підтримці дисципліни серед курсантів, демонстрації порядку, вихованню акуратності та формуванню поваги до форми, а також у деякій мірі визначають вплив даної традиції на формування вміння підкорятися. Крім цього, частина респондентів відзначила, що стройові огляди здійснюють інформаційну функцію.

Научно це можна побачити на рис. 1, де за допомогою індексів показано, наскільки проведення стройових оглядів, з точки зору курсантів, виконує різноманітні функції. Індекс вимірюється від 1 до -1, де 1 означає, що всі курсанти у повній мірі підтверджують здійснення даної функції, -1 – всі курсанти вважають, що функція не виконується.

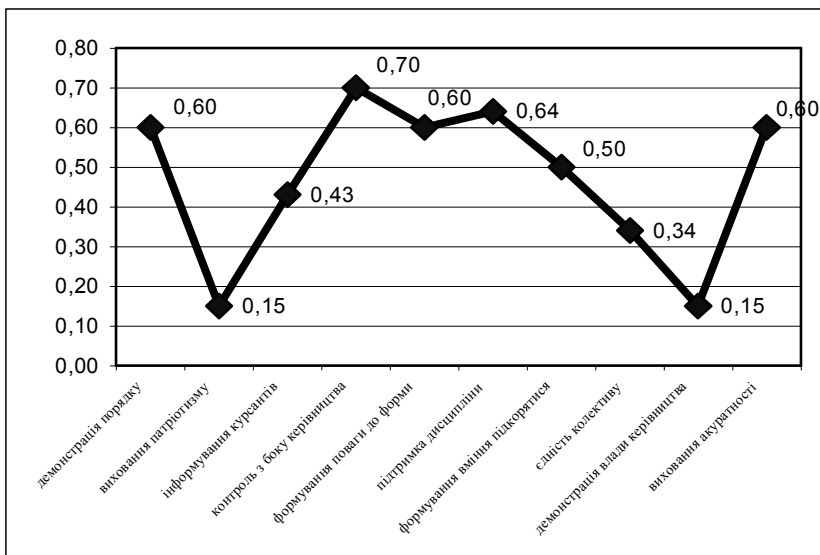

Рис. 1. Функціональність проведення стройових оглядів у ХНУВС

Під час аналізу виявлені деякі особливості сприйняття функціональності даної традиції залежно від року навчання та інституту.

Як показало дослідження, серед курсантів першого року навчання значно більше тих, хто визначає дівість стройових оглядів, ніж серед старшокурсників. Головними функціями стройових оглядів на першому курсі вважаються: підтримка дисципліни, демонстрація порядку та виховання в курсантів акуратності, тоді як старшокурсники ставлять на перше місце контроль з боку керівництва, а вже потім все інше. Цікаво відзначити, що з кожним роком навчання зменшується роль стройових оглядів у формуванні серед курсантів вміння підкорятися. Якщо на першому курсі на це вказують 70% опитаних, то на старших – лише 50%, поряд з цим на четвертому та п'ятому курсах зростає відсоток тих, хто вважає, що стройові огляди зовсім не виконують цю функцію (відповідно 10% та 17%). Крім цього, після першого року навчання зменшується значимість оглядів щодо інформативності, об'єднання колективу та виховання патріотизму, й зростає їх сприйняття як заходів, спрямованих на демонстрацію влади керівництва.

Аналіз відповідей курсантів залежно від навчально-наукового інституту, у якому вони навчаються, показав, що найбільш функ-

ціональними стройові огляди є в інституті слідства та дізнання (ННІ №1) і в інституті кримінальної міліції (ННІ № 2). У цих інститутах найвищі показники індексів функціональності стройових оглядів. Так, у ННІ №1 стройові огляди сприяють головним чином контролю з боку керівництва, демонстрації порядку, підтримці дисципліни та вихованню у курсантів акуратності. Разом з тим, проведення стройових оглядів має для юристів більш інформативне значення та вплив на формування вміння підкорятися, ніж для курсантів інших інститутів.

У навчально-науковому інституті кримінальної міліції серед основних функцій стройових оглядів виділяють контроль з боку керівництва, формування поваги до форми та підтримку дисципліни. Приблизно половина опитаних даного інституту визначає вплив цих заходів на формування у них вміння підкорятися.

В інших інститутах, у порівнянні з вищенаведеними, визначається менша дієвість стройових оглядів. Хоча практично всі, у тій чи іншій мірі, вказують, що головною функцією стройових оглядів вважається контроль з боку керівництва.

Дослідження виявило, що визначення функціональності стройових оглядів залежить від посади, яку обіймає курсант. Зокрема, для опитаних, які обіймають посади командирів груп або відділень, більш характерною є думка про те, що стройові огляди відіграють важливу роль щодо формування у курсантів вміння підкорятися та бути акуратними. Серед командирів цю позицію підтримують приблизно 65-70%.

Вивчення функціональності самопідготовки виявило недостатню ефективність даної традиції для навчального процесу. Опитування показало, що проведення самопідготовки є малоефективним. Даний захід практично не виконує функції, які на нього покладено, як на рівні всього університету, так і на індивідуальному рівні курсантів. На рис. 2 за допомогою індексів показано розподіл відповідей курсантів на запитання: «Чому сприяє проведення самопідготовки в аудиторії?» Індекс вимірюється від 1 до -1, де 1 означає, що всі курсанти у повній мірі визначають здійснення даної функції, -1 – всі курсанти вважають, що функція не виконується.

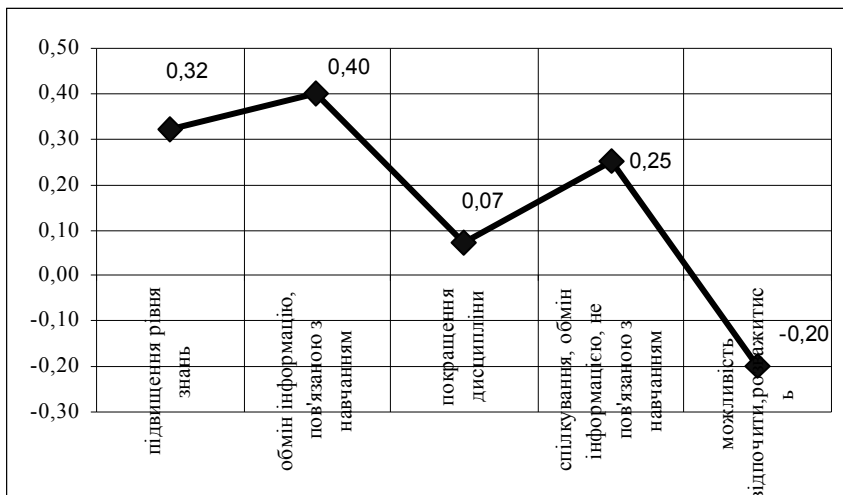

Рис. 2. Функціональність самопідготовки курсантів ХНУВС

Як можна побачити на графіку, показники індексів мають значення в межах від $-0,2$ до $0,4$ – це означає, що традиція має вплив лише на частину курсантів, а тому виконує свої функції на низькому рівні.

Більш детальне дослідження цієї традиції дало можливість виявити причини низької функціональності самопідготовки, а також категорію курсантів, для яких вона має більшу значимість.

Опитування показало, що самопідготовка має велике значення для першокурсників та практично не виконує свої функції по відношенню до курсантів-старшокурсників. Індеси показують, що лише на першому курсі проведення самопідготовки у значній мірі сприяє підвищенню рівня знань ($0,8$), обміну інформацією, пов'язаною з навчанням ($0,7$), та у деякій мірі покращенню дисципліни ($0,3$). Тобто, можна вважати, що ця традиція для даної категорії курсантів є достатньо функціональною, чого не можна стверджувати стосовно курсантів старших курсів. Починаючи вже з другого курсу, роль самопідготовки з кожним роком значно зменшується і майже перестає виконувати свої функції на випускних курсах. Наприклад, якщо на першому курсі індекс функціональності самопідготовки щодо підвищення рівня знань дорівнює $0,8$, то вже на другому курсі цей індекс знижується до $0,4$, а на третьому – п'ятому курсах – до $0,2$ та 0 . Проте, на старших курсах самопідготовка починає виконувати функції, які не впливають на

навчальний процес, тобто на старших курсах з'являється більше можливостей поспілкуватися та обмінятися інформацією, не пов'язаною з навчанням, а також відпочити та розважитись. Можливо, дані функції позитивно впливають на самих курсантів, допомагаючи їм зняти емоційну напругу та відчутти єдність з колективом, але вони ніяк не пов'язані з ефективністю навчального процесу.

Про функціональність самопідготовки на різних курсах свідчить також розподіл відповідей на запитання: «Чи доцільне проведення самопідготовки у тій формі, у якій вона проводиться: для Вас особисто, для керівництва курсу та інституту, для всього ХНУВС?» Лише першокурсники вважають проведення даного заходу однаково доцільним як для себе (індекс 0,7), так і для керівництва курсу, інституту (0,7) та всього університету (0,6). На другому та третьому курсах значно менша кількість курсантів вважає доцільність самопідготовки та вважає, що цей захід необхідний, в першу чергу, для керівництва курсу, інституту (індекси відповідно 0,35 та 0,24) та у незначній мірі університету (0,28 – 0,18). Проте, щодо корисності самопідготовки особисто для себе, думки курсантів розділились: близько 40% вважають, що вона у тій чи іншій мірі необхідна, та 26% на другому курсі і 36% – на третьому не бачать доцільності проведення цього заходу для себе. На випускних курсах більшість вказує на те, що проведення самопідготовки недоцільне у першу чергу для курсантів особисто (індекс – 0,17), а також має мало користі для керівництва всіх рівнів (індекс 0,03 – для керівництва курсу та інституту, -0,01 – для університету).

Низькі показники функціональності даної традиції вимагають виявлення їх причин. За результатами опитування, 70% курсантів вказують на існування недоліків в організації самопідготовки незалежно від року та інституту навчання. При відповіді на це запитання у респондентів була можливість відмітити декілька варіантів відповідей. Так, 23,35% вказали на відсутність умов для занять, 28% недоліком визнали примусовість даного заходу, його обов'язковість для всіх та 23% відповіли, що проведення самопідготовки – це взагалі зайва витрата часу.

Враховуючи вищевикладене, є доцільним переглянути організацію проведення самопідготовки. Можливо, більш корисним буде не використовувати даний захід відносно курсантів старших років навчання, а також з метою підвищення функціональності традиції розглянути можливість усунути недоліки в її організації.

Застосування заохочень та притягнення особового складу до дисциплінарної відповідальності є досить давньою традицією та відіграє важливу роль у підтриманні дисципліни та законності в системі органів внутрішніх справ України. Відповідно до ди-

сциплінарного уставу ОВС України, заохочення застосовуються начальницьким складом для відзначення сумлінного ставлення підлеглих до виконання службових обов'язків. Як показало дослідження, у ХНУВС керівництво курсів та інститутів недостатньо використовує різноманітні заохочення у виховному процесі. На запитання: «Чи заохочувались Ви за останні 12 місяців?» лише 42% курсантів відповіли, що заохочувались подякою один або декілька разів, 17% вказали на надсилання батькам листа з подякою, а також надання додаткової короткочасної відпустки, 12% – отримали дострокове спеціальне звання, 11% – нагороджувались особистою фотокарткою біля розгорнутого прапора навчального закладу та грошовою премією.

Проте, результати опитування показали, що заохочення мають великий потенціал для ефективності виховання майбутніх фахівців органів внутрішніх справ України. На думку 80% курсантів, заохочення стимулюють курсантів до сумлінної служби та навчання, викликають бажання проявити себе та відчуття гордості за себе. Також 75% вказують на появу відчуття виправданості праці, що є значною мотивацією для подальших успіхів. У деякій мірі дана традиція виконує інтегративну функцію як на рівні всього університету, так і на рівні окремих курсів. На це вказують 44% опитаних, які визнають вплив заохочень на покращення відносин курсантів з керівництвом та на об'єднання курсантів між собою.

Позитивний вплив заохочень на курсантів визнають практично всі опитані незалежно від року та інституту навчання, проте найбільш ефективними вони все ж таки є для першокурсників.

Аналіз відповідей курсантів залежно від посади, яку вони обіймають, виявив, що командирів груп та відділень заохочення більше стимулюють до діяльності та проявлення себе, ніж рядових курсантів.

Якщо порівняти заохочення з функціональністю інших традицій навчально-виховного процесу, що аналізувались раніше, то можна відзначити їх найбільший вплив на всю систему. Тому можна рекомендувати керівництву більш серйозно ставитись до практики заохочень як до найефективнішого методу виховання та стимулювання, частіше використовувати їх у своїй діяльності.

Притягнення до дисциплінарної відповідальності, з точки зору курсантів, є не такою приємною традицією як заохочення, можливо тому відповіді опитаних вказують на її неефективність та низьку функціональність. Незважаючи на це, на рівні всього університету вказана традиція відіграє важливу роль у підтриманні рівноваги та порядку.

За даними дослідження, на запитання: «Чи притягались Ви до дисциплінарної відповідальності за останні 12 місяців?» 35% курсантів відповіли, що їм робили усне зауваження, 26% отримали

дисциплінарне стягнення у вигляді позачергового призначення в наряд по службі, про більш тяжке покарання – догану та сувору догану – згадують приблизно 7,5%. Найбільшу кількість позачергових нарядів по службі, за даними дослідження, отримали курсанти другого року навчання (35%), на інших курсах даний вид покарання застосовувався у середньому до 22% опитаних. Також необхідно відзначити, що на четвертому та п'ятому курсах зростає відсоток тих, хто отримав догану (11%) або сувору догану (9%), на молодших курсах таких курсантів лише 6%.

Основною функцією стягнень, на думку опитаних, є попередження порушень серед курсантів (на це вказують 54%), усвідомлення їх провини (50%), а також стимулювання діяльності (44%). Одночасно 32% визначають, що притягання до дисциплінарної відповідальності сприяє погіршенню відносин з керівництвом.

Ефективність дисциплінарних стягнень значно залежить від року навчання, що наглядно зображено у таблиці за допомогою індексів. Індекс вимірюється від 1 до -1, де 1 означає, що всі курсанти у повній мірі підтверджують здійснення даної функції, -1 – всі курсанти вважають, що функція не виконується.

Таблиця

Розподіл відповідей курсантів на запитання: «Чому сприяють дисциплінарні стягнення?» залежно від року навчання

Функції	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс
Попередження порушень	0,66	0,44	0,45	0,36	0,41
Усвідомлення провини	0,64	0,33	0,4	0,23	0,36
Стимулювання до діяльності	0,51	0,21	0,24	0,2	0,22
Виділення з колективу однокурсників	0,21	0,03	0,02	0,08	0,01
Об'єднання з колективом	0,07	-0,1	-0,13	-0,06	0,04
Погіршення відносин з керівництвом	0,03	0,17	0,00	0,2	-0,1
Зародження конфліктів	-0,22	-0,1	-0,21	-0,01	-0,25
1 > I > -1					

Показники індексів таблиці свідчать, що найбільший вплив притягнення до дисциплінарної відповідальності має на першокурсників. Незалежно від року навчання, курсанти до головної функції стягнень відносять попередження порушень та усвідомлення особистої провини. Для більшості першокурсників притягнення до дисциплінарної відповідальності також служить певною стимуляцією до кращої діяльності. Проте, роль покарань, незважаючи на їх посилення, значно зменшується на старших курсах.

Командири, на відміну від рядових курсантів, надають більше значимості дисциплінарним стягненням та вважають їх достатньо ефективним засобом, який сприяє попередженню правопорушень, усвідомленню провини та стимулюванню особового складу до діяльності.

Дослідження також виявило, що на функціональність цієї традиції впливає частота покарань та вид дисциплінарного стягнення.

Курсанти, які не притягалися до дисциплінарної відповідальності, визначають більш значну дієвість покарання, ніж курсанти, до яких воно застосовувалось один або декілька разів. Непокарані курсанти вважають, що, в першу чергу, застосування стягнень, незалежно від виду, сприяє попередженню порушень (індекс 0,5) та усвідомленню вини (0,5). На стимулювання діяльності, з їхньої точки зору, більше впливає оголошення позачергового наряду на службу (0,4), ніж усне зауваження, догана та сувора догана (0,3). Приблизно 20% курсантів, до яких не застосовувались міри дисциплінарного впливу, визначають, що оголошення покарання може у деякій мірі сприяти виникненню конфліктів та 30% вказують на можливість погіршення відносин з керівництвом.

Курсанти, які отримали дисциплінарне стягнення один або декілька разів, вважають, що головна функція застосування покарань – попередження правопорушень. Однак, серед них немає одностайної думки щодо ступеня значимості таких заходів.

Так, курсанти, які притягалися до відповідальності один раз, вважають, що на попередження правопорушень більший вплив мають усні зауваження (0,5), ніж оголошення суворої догани (0,2). Для даної категорії курсантів у рівній мірі (0,4) позачерговий наряд, усне зауваження та догана сприяють усвідомленню провини, значно стимулюють їх діяльність усні зауваження та догана (0,3), ніж призначення в наряд та сувора догана (0,2). Можливість виникнення конфліктів у результаті притягнення до дисциплінарної відповідальності визнають 25% даних курсантів, 35% вказують на погіршення відносин з керівництвом, особливо за оголошення догани та суворої догани.

Для курсантів, які неодноразово порушували дисципліну, серйозним фактором попередження правопорушень є оголошення суворої догани (0,4), яка, крім цього, є значним стимулом для їх кращої діяльності (0,3). Одночасно на усвідомлення їх провини у значній мірі не впливає ні один з видів дисциплінарних стягнень (індекс від 0,1 до 0,2). Але оголошення позачергових нарядів на службу є для даної категорії порушників значною підставою для погіршення відносин з керівництвом (індекс 0,3, для інших категорій опитаних – 0,1).

Наприкінці необхідно зазначити, що дослідження функціональності традицій навчально-виховного процесу ХНУВС дало мож-

ливість більш детально вивчити його переваги та недоліки, урахування та корегування яких може зробити цей процес значно ефективнішим, що позитивно вплине як на весь університет, так і на окремі його структурні елементи (інститути, курси, курсантів). Використання отриманих даних дослідження у повсякденній діяльності керівництва всіх рівнів університету надасть можливість підвищити рівень дисципліни та законності у підрозділах, покращити стосунки з підлеглими та вихованцями, а також стимулювати їх діяльність.

Надійшла до редколегії 15.05.07